MORILE DE VÂNT

Constantin GĂVENEA

Cercetătorii tehnicii populare au stabilit ca loc de origine al morilor de vânt Orientul apropiat, ele apărând după morile de apă. Despre existența morilor de vânt în această parte a lumii vorbesc, în scrisorile lor, învățații arabi din secolele IX-XI.

În Europa, acest tip de mori a pătruns cu prilejul cruciadelor, în secolul al XII-lea, mai întâi în Anglia și în Țările de Jos, apoi în Franța, Spania și în centrul Europei.

Prin timp, morile de vânt și-au îmbunătățit continuu nu numai formele și dimensiunile, cât mai ales mecanismele care contribuiau la realizarea scopului - măcinarea grânelor pentru obținerea unor făinuri de calitate mereu mai bună. În esență, gradul de performanță al morilor depindea de condițiile geografice și climatice ale țării ori regiunii și de inventivitatea populațiilor care locuia acele țări sau regiuni.

Prin mecanisme anexe anume făcute, ele mai puteau fi folosite la angrenarea instalațiilor specializate în baterea postavului și tăierea lemnelor sau a foalele de sulfat.

În țara noastră, morile de vânt, cu farmecul lor deosebit prin silueta gândită de constructori, adevărate monumente ale tehnicii populare, au apărut în evul mediu, pe la sfârșitul secolului al XVI-lea. Cea mai mare răspândire au cunoscut-o în Dobrogea, ținut arid, cu climă secetoasă, lipsit de râuri cu debite mari și stabile, din care cauză nu s-a putut dezvolta sistemul morilor acționate de forța apei. După câte am aflat, a existat o singură moară de apă, pe cursul râulețului Taița, pe raza actualei comune Izvoarele (fosta Alibichioi, denumire turcească însemnând satul lui Ali-beiul). Această moară, construită sub ocupația otomană, mai putea fi văzută prin anul 1935, gârbovită de scurgerea vremii, dar din cauza secării apei Taiței, încetase să mai funcționeze.

Oamenii, găsindu-se într-o situație fără ieșire, sătui probabil să tot trudească la greoaiele și ineficientele râșnițe, au fost nevoiți să se

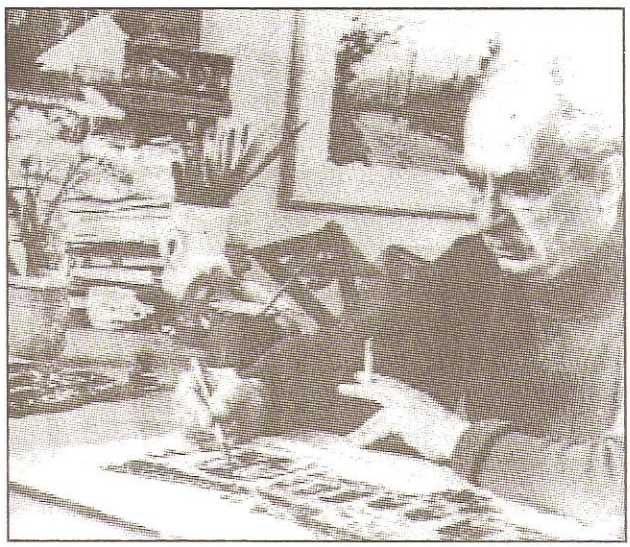

împrietenească cu vânturile, care bântuie de nebune, mai tot timpul anului, în Dobrogea. Astfel, această Țară a vânturilor a devenit și Țara morilor de vânt.

În plus, constructorii dobrogeni de mori de vânt, mai ales cei din partea de nord a provinciei, aveau la dispoziție carierele de piatră, care le oferea materialul necesar pentru socluri și pietrele de măciniș. Cea mai folosită carieră în acest scop a fost cea din Dealul Denistepe, din apropierea Babadagului. Totodată, pădurile masive de stejar, ce se întindeau pe mari suprafețe, le ofereau oamenilor posibilitatea să-și procure materialul lemnos necesar la construirea corpului morii. În afară de existența vânturilor și a materialelor de construcție, în majoritatea localităților, mai ales în partea de nord a Dobrogei, se găsesc coline, ale căror culmi, cele mai expuse bătăii vânturilor, constituiau locuri ideale pentru amplasare unor asemenea instalații.

Morile de vânt aveau un pivot central, ca un ax, confecționat dintr-un trunchi masiv de stejar, fasonat și îngropat adânc în pământ, care se înălța până la acoperiș, dând posibilitatea întregului edificiu să se poată roti în jurul lui, pentru a beneficia astfel de direcția din care vântul bătea cu cea mai mare putere. Totodată, acest pivot solid menținea greutatea mare a morii și

nu-i permitea să se încline, eventual să se şi răstoarne, la dezlănţuirea stihinică a unor furtuni.

Greutatea propriu-zisă a corpului morii era susţinută şi de soclul făcut din blocuri de piatră, mai târziu şi cimentuit, care avea deasupra un cadran protector de lemn.

Rotirea morii în direcţia vântului se făcea prin alunecarea saniei formate din două traverse masive de stejar, fixate pe cadranul de lemn aflat pe soclul de piatră. De sanie era fixat proţapul, care servea drept braţ de pârghie, ce da posibilitatea morarului să rotească întreaga construcţie.

Existau în oraş, şi în majoritatea satelor din judeţ, două categorii de mori, diferenţiate ca arhitectură şi materiale de construcţie: unele cu etaj şi altele, mai mici, cu un singur nivel. Interiorul morilor cu etaj era împărţit în două niveluri, legate între ele printr-o scară, cu trepte; nivelul de jos servea ca loc de depozitare a sacilor cu cereale sau cu făină, iar în cel de sus se aflau instalaţiile de măcinat. De obicei, aceste mori mai mari aveau două perechi de pietre de măcinat, dând astfel un randament superior. Pe faţade, la nivelul etajului, existau unul sau două balcoane, făcute tot din lemn, pe unde, cu ajutorul unei funii, se ridicau şi se coborau, manual, sacii cu grăunţe sau făină. Unele din morile de vânt mai mici erau de asemenea dotate, în acelaşi scop, cu câte un balcon, aşa cum se poate vedea şi în prezent la moara de la Mănăstirea Celic-Dere, care are o singură instalaţie de măcinat.

Mulţimea morilor de vânt, care animau cândva dealurile Tulcei, a stârnit admiraţia multor călători străini, care au trecut cu corăbiile pe Dunăre, prin faţa oraşului. Aşa a fost cazul, în anul 1853, cu naturalistul francez Boucher de Pertes, care în lucrarea *Voiage a Constantinopole*, după ce descrie aspectul portului, arăta: *"La stânga, pe ţărmul turcesc, pe coline, apare o altă privelişte, şi anume una din cele mai plăcute din câte se poate întâlni. E vorba de o armată de mori de vânt, zorind care de care mai repede, parcă grăbite să termine mai curând măcinatul. Număr vreo patruzeci, afară de cele pe care nu le văd".*

Scriitorul Alexandru Vlahuţă, în cândva celebra scriere România pitorească, nota printre altele: *"În oraşul Tulcea, aflat între două dealuri pietroase, pe spinarea cărora morile de vânt, puse la rând, se arată în zarea albastră a cerului ca nişte cerşetori gârboviţi, cu braţele întinse..."*

Învăţătorul tulcean T. Voicu în Monografia oraşului Tulcea, scrisă în colaborare cu învăţătorul Catovu şi Ionescu şi publicată în anul 1928, arată că *"...până în 1916, data intrării noastre în război, culmile dealurilor erau presărate cu mori de vânt, ale căror aripi uşoare de şindrilă se învârteau neîncetat, mişcate de bătaia vântului, părând ca nişte braţe uriaşe, oferind ochiului o privelişte din cele mai minunate. Majoritatea acestor mori de vânt, care procurau vederii un astfel de farmec, au fost distruse în timpul războiului".*

La dispariţia morilor tulcene, ca şi a celor din satele judeţului, a contribuit din plin şi apariţia morilor mecanice.

Gândindu-ne la statistica oficială din anii 1901-1902, care arată că în Dobrogea existau 639 de mori de vânt şi că cele mai multe dintre acestea se aflau în nord, afirmaţia că judeţul Tulcea era Ţara morilor de vânt depăşeşte semnificaţia unei metafore, definind o realitate. Dintre acestea, 437 se aflau la sate. Nu era sat, cât de mic lăsat de Dumnezeu, care să fie lipsit de cel puţin o moară de vânt, aşa cum a fost cazul cătunului Calica. Numărul morilor de vânt dintr-o localitate depindea de numărul locuitorilor şi de producţia cerealieră pe care aceştia o realizau. Astfel, la Valea Nucarilor se găseau 21 de mori, la Carcaliu - 10, la C.A.Rosetti (în deltă) - 9, la Beidaud - 23 , la Casimcea - 40, la Ceamurlia de Sus - 35, la Mihail Kogălniceanu - 13, la Jurilovca - 17, la Enisala - 9, la Nalbant - 5, la Sarichioi - 22, la Zebil - 18 etc.

În Tulcea, morile de vânt erau amplasate pe culmile din partea de sud a oraşului, dar le mai întâlneai şi prin unele cartiere, aşa cum a fost cazul celor trei mori de vânt care se aflau pe Colnicul Hora, acolo unde, mai târziu, a fost ridicat Monumentul Independenţei. Datorită existenţei acestora, pe atunci, colnicului i se spunea *"La trei mori"*. Ele erau proprietatea unui bătrân lipovean, care, pentru a ceda terenul primăriei oraşului în vederea edificării monumentului, a cerut o sumă enormă de bani. Cu toate insistenţele depuse pe lângă bătrân, acesta

nu a vrut să cedeze nimic din sumă cerută inițial. Au urmat doi ani de judecată, doi ani de întârziere în începerea lucrărilor de amenajare și de construcție. Moartea bătrânului morar și pretențiile bănești mai modeste ale moștenitorului acestuia au făcut posibilă achiziționarea terenului pentru materializarea unei inițiative care a devenit, deopotrivă, istorie și emblemă a Tulcei moderne - Monumentul Independenței.

Un alt grup de mori de vânt era amplasat pe Dealul Carierei, aproximativ în spatele actualei Școli generale numărul 3, din apropierea străzilor Horei și Mahmudiei. Pe locul ocupat cândva de aceste mori, în prezent, se află cartierul țiganilor, stabiliți în Tulcea după cel deal doilea război mondial. Aceștia au venit atât din satele județului, cât și din județele vecine, în special din Brăila, și au cumpărat parcele de teren pentru a-și face case. După dispariția morilor de vânt, dar înainte de a se forma cartierul, terenul din jurul carierei era folosit de țiganii nomazi, care își instalau vremelnicele lor corturile din rogojini și ateliere de fierărie, de spoit tavale și bracaciuri cu cositor, femeile lor ocupându-se și cu ghicitul în cărți și în ghioc.

În acest grup de mori se afla și "*morișca*" bulgarului Alexandru, o instalație mai mică, la care morarul fabrica *bulgur*, măcinat dintr-un grâu cu bobul mai mare, căruia i se spunea *arnăut*. Bulgurul era folosit pe vremurile când orezul fie că nu ajunsese încă pe la noi, fie că avea prețul prea mare, prohibitiv pentru cei mai mulți dintre tulceni. Bătrânii își mai amintesc faptul că era folosit pentru a face sarmale, lapte cu bulgur și colive. Arnăutul, care se mai cultivă și azi, se vindea și în piață, cu sacii.

O moară de vânt se afla la bariera de vest a orașului, iar alta pe Strada Mahmudiei. Și vor mai fi fost și altele care acum scapă memoriei mele.

În afara morilor de vânt proprietatea diferiților cetățeni, unele erau proprietate comunală. Acestea din urmă, la un an sau doi, se scoteau la licitație pentru a fi arendate, reprezentând una din sursele prin care primăria își rotunjea bugetul.

Printre proprietarii de mori din oraș s-a numărat și avocatul Ion Jerea, simpatizat și apreciat ca om și bun apărător al dreptății. Fiind și un mare iubitor al naturii, pentru recrearea și destinderea lui sufletească, a construit pe dealul Bididia o moară de vânt și o căsuță învelită cu stuf, în jurul căreia a plantat vie și pomi.

O altă moară de vânt a fost construită de Mișu Moruzov, pe una din clădirile din jurul vilei lui, aflate la marginea orașului, în partea de vest, pe malul lacului Somova. Aceste clădiri, ca și vila, au fost făcute după planurile arhitectului tulcean Gheorghe Brătescu. Celebrul personaj a ridicat moara pentru a i se face, atunci când venea din capitala țării, cu prietenii săi, mămăligă din mălai proaspăt, pe care o servea amicilor cu saramură de bibani și știuculițe, pește prins la undiță în lacul din fața vilei.

Apariția morilor mecanice a marcat începutul sfârșitului lungii ere a morilor de vânt. Firește, randamentul lor era scăzut, o moară de vânt neputând măcina mai mult de doi-trei saci de grăunțe într-o zi, randament care depindea, în primul rând, de tăria vântului. Iar deseori, zile la rând, chiar și în Dobrogea, nu adia nici o boare, încât aripile morilor stăteau liniștite, odihnindu-se odată cu morarul. Treptat, morile de vânt au dispărut cu totul în orașul Tulcea, luându-le locul morile mecanice, cu activitate continuă, sigură, cu productivitate incomparabil mai mare și care - alt argument, poate suprem - produceau făinuri de grâu și de porumb de o calitate superioară.

În satele din județ, aflate la distanțe mai mari de centrele cu mori mecanice, în special cele din deltă, cum a fost cazul și cu satul Letea, morile de vânt au mai viețuit un timp, pentru ca, încet-încet, una câte una, să dispară, asemenea celor care le-au făcut.

Desuetele mori de vânt... strania lor legătură cu unul dintre marile mituri ale lumii moderne... conotația lor nemeritat peiorativă... Frumusețea lor, care nu va mai umple niciodată de insolită poezie eternele coline ale Tulcei.

Morile mecanice și uleinițele marchează așadar o altă epocă.

Cea mai veche din oraș a fost *moara turcului*, având și uleiniță, construită de proprietar, Asan Suliman, la bariera Străzii Mahmudiei.

În orașul Tulcea, printre cele mai cunoscute erau moara lui Grigore Crisafi, pe lângă care funcționa și o uleiniță, aflată pe Strada Isaccei, ulterior intrată în patrimoniul Intreprin-

derii de morărit şi panificaţie, şi moara fratelui acestuia, care se afla tot pe Strada Isaccei, cea mai mare din oraş, dotată şi ea cu o uleiniţă. Ultima exporta cantităţi mari de turte de ulei de floarea-soarelui, rezultate de la presa care făcea să se scurgă uleiul din seminţe.

Moara cu uleiniţă a grecului Dracopol ocupa terenul actualei Fabrici de conserve din peşte; moara bulgarului Stoef, din apropierea Bisericii "Schimbarea la faţă", de pe Strada Păcii (fostă Strada Basarabilor), şi cea a fraţilor ruşi Sezanov, ambele echipate şi cu uleinite, completează inventarul tulcean al acestor instalaţii.

La morile cu uleinite, care aveau un randament mare şi făceau făină şi ulei de floarea-soarelui şi de rapiţă galbenă de bună calitate, veneau de cu zori, prin barierele oraşului, zeci de căruţe cu gospodari de la sate, încărcate cu saci cu grâu, porumb şi floarea-soarelui, aşteptându-şi rândul în faţa morii, de unde va fi ieşit şi spusa *a sta la rând ca la moară*.

La intrarea în oraş, căruţele erau oprite de o barieră, un mecanism primitiv şi parcă etern, format dintr-un lemn lung cât lăţimea străzii, care avea un dispozitiv de ridicat şi de coborât, în principiu, asemănător cu cel folosit încă la unele dintre barierele de trecere de nivel la calea ferată. După plata taxei de barieră, o reminiscenţă a evului mediu, omul primăriei lipea chitanţa de un leu (1928) pe unul din saci şi ridica bariera, căruţa dobândind dreptul de a intra în oraş.

Totuşi, un număr de mori de vânt, foarte redus, au continuat să funcţioneze în unele sate din Delta Dunării şi în cele care se aflau la distanţe mari de localităţile în care se aflau mori mecanice.

În anul 1968, conducerea Muzeului "Delta Dunării" (director - profesor Simion Gavrilă) a creat - fapt lăudabil şi îndrăzneţ - un program de organizare a unui complex muzeal, situat în extremitatea de nord a oraşului, pe o suprafaţă de 315 ha, teren în care intra: Dealul Monumentului Independenţei (5 ha), balta Zaghen cu terenul din jurul ei, precum şi versantul nordic al dealului Bididia, întreaga suprafaţă întrunind majoritatea elementelor de relief ale judeţului Tulcea. Deci un *microjudeţ*, o copie miniaturală a judeţului celui adevărat, fond de documentare şi de informare ştiinţifică, dar şi un apreciat obiectiv turistic. Lipsa resurselor financiare, criza de sistem în care în mod evident se afla ţara şi care impunea dirijarea bugetului spre alte activităţi mai mult sau mai puţin raţionale şi necesare, particularităţile evoluţiei ulterioare a României şi a judeţului nu au mai permis înfăptuirea acestui interesant şi valoros proiect.

Totuşi, conducerea muzeului, în entuziasmul ei, crezând în valoarea proiectelor pe care le elabora, pentru început, din modestele fonduri pe care le avea, a reconstruit pe marginea şoselei Tulcea-Malcoci, în apropierea bălţii Zaghen, o casă de tip nord-dobrogean şi două mori de vânt aduse din judeţ. Cu timpul însă, nefiind păzit, obiectivul a căzut pradă vandalismului unor oameni inconştienţi şi răi, care au sustras o însemnată parte din lemnărie, distrugând atât casa, cât şi morile.

Conducerea muzeului a fost nevoită, în cele din urmă, să demoleze casa şi cele două mori, din care una a fost reconstruită, având ca amplasament stadionul municipal, unde mai serveşte ca suport pentru afişarea scorului meciurilor de fotbal, iar cealaltă, fiind demolată, a fost transportată cu camioanele în curtea taberei de creaţie plastică din satul Izvoarele (Calica), unde ani de zile, a stat uitată la pământ, sub cerul liber, în bătaia ploilor şi ninsorilor, supusă putrezirii, din cauza aceleiaşi endemice sărăcii.

Sperăm ca acum, cât încă nu este prea târziu, măcar o moară de vânt din cele aproape o sută câte vor fi fost în oraş, care au hrănit secole în şir populaţia şi au înfrumuseţat peisajul tulcean, dându-i o notă de originalitate, să fie reconstruită şi aşezată la loc de bună păstrare şi vedere, în parcul Monumentului Independenţei, unde se află Muzeul de Istorie şi Arheologie, loc căruia, cu multe decenii în urmă, cum am arătat, i se spunea *"La trei mori"*. Valoarea de patrimoniu şi, deci, piesă de muzeu. Altfel, copiii noştri, pentru a vedea cum arăta în realitate o moară de vânt, vor fi nevoiţi să meargă la Muzeul Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului, unde vor găsi şi admira cele trei mori de vânt achiziţionate, cu mulţi ani în urmă, din satele Sarichioi, Valea Nucarilor şi Enisala, relicve ale fostei *"Ţări a morilor de vânt"*, adică ale judeţului Tulcea.